

Harm Damsma

Black is black

Over de vertaling *Niet door water maar door vuur*

Harm Damsma (1946) is van huis uit neerlandicus en onderwijskundige. Hij gaf Nederlands op het VWO en was vakdidacticus aan het Nederlands Instituut van de Universiteit Groningen, maar gooide in 1986 het roer drastisch om: hij gaf zijn baan eraan en ging vertaalwetenschap studeren. Na die studie was hij 10 jaar docent vertalen Engels-Nederlands aan het Instituut voor Vertaalwetenschap van de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2000 is hij fulltime literair vertaler, waarbij hij een vast koppel vormt met Niek Miedema. Recente publicaties van het duo: De ondergrondse spoorweg van Colson Whitehead, Juffrouw Jane van Brad Watson en Het lied van de geesten van Jesmyn Ward. Begin volgend jaar verschijnen Kes van Barry Hines en Een zekere vrijheid van Margaret Wilkerson Sexton, en aan de vertaling van The Great Believers van Rebecca Makkai wordt momenteel gewerkt. Daarna wachten D, de nieuwe roman van Michel Faber, en The Mirror and the Light, het slotdeel van Hilary Mantels Cromwell-trilogie. Enigszins verweesd vertaalde Damsma in zijn eentje The Fire Next Time en If Beale Street Could Talk van James Baldwin.

Black is black

Over de vertaling *Niet door water maar door vuur*

In oktober 2018 verscheen bij uitgeverij De Geus mijn (her)vertaling van Baldwins klassieke dubbel-essay *The Fire Next Time* onder de titel *Niet door water maar door vuur*. Aan de uiteindelijke publicatie van dat boek was een periode voorafgegaan van eindeloos gesteggel met de redacteur van dienst, die weigerde de vertaling zoals ik die had ingeleverd uit te brengen, omdat er twee woorden in voorkwamen die naar het oordeel van de voltallige uitgeverij door bepaalde lezers als kwetsend zouden kunnen worden opgevat. Om een einde aan de impasse te maken ben ik uiteindelijk akkoord gegaan met de ingrepen waarop werd aangedrongen, op voorwaarde dat in het boek een toelichting op de gehele gang van zaken van mijn kant zou worden opgenomen. Die toelichting staat hieronder, in licht gewijzigde en enigszins uitgebreide vorm, afgedrukt.

Verantwoording van de vertaler

In zijn uit 1963 stammende pamflet *The Fire Next Time* gebruikt de schrijver James Baldwin een kleine honderd keer het woord ‘Negro’ ter aanduiding van zichzelf of zijn rasgenoten. Dat is verrassend, en mogelijk zelfs ergerniswekkend, voor wie bedenkt dat er tegenwoordig op dit woord een loodzwaar taboe rust. Maar Baldwin – een zwarte schrijver! – verdenken van racistisch woordgebruik in nota bene een vlammend protest tegen racisme is natuurlijk te dwaas voor woorden. Hoe zit het dan?

Laat ik voorop stellen dat Baldwin niet de enige zwarte was die zich in die tijd van het woord ‘negro’ bediende zonder dat hij daar ook maar iets aanstootgevends mee bedoelde. In Martin Luther Kings meest beroemde toespraak (ook uit 1963) valt het woord ‘Negro’ bijvoorbeeld maar liefst 14 keer. Onder het kopje ‘Why did Martin Luther King use “Negros” to describe African Americans in his “I Have a Dream” speech?’¹ legt David Johnston (in 2017) op een site over *African-American History* aan Amerikaanse jongeren kort en bondig uit hoe dat komt: ‘At that time “negro” was totally inoffensive parlance.’²

Maar dat bleef dus niet zo. ‘Three years later Stokely Carmichael coined the slogan “Black Power”. (...) He argued that the term “Negro” implied black inferiority. It caught on. While most black Americans preferred “Negro” in the 60s, by 1974 a majority wanted to be called black.’³

Goed, in de jaren zestig zeiden verreweg de meeste Amerikanen dus (nog) ‘negro’ als ze het over zwarte mensen hadden. Ook die zwarte mensen zelf. Gewoon omdat dat het gangbare, neutrale, fatsoenlijke woord was. Maar binnen het tijdsbestek van nog geen tien jaar veranderde dat volledig. Ook bij James Baldwin. In zijn roman *If Beale Street Could Talk* uit 1974 komt geen enkele keer meer het woord

‘Negro’ voor (terwijl het boek meer dan twee keer zo dik is als *The Fire Next Time*). Zo krachtig hadden de protesten van de Black Power-beweging binnen de Amerikaanse samenleving blijkbaar doorgewerkt. Denk maar aan het iconische saluut met de geheven gehandschoende vuist van de atleten Tommie Smith en John Carlos bij de huldiging na de tweehonderd meter hardlopen tijdens de Olympische Spelen van 1968.

Baldwins veelvuldige gebruik van het woord ‘Negro’ in ‘The Fire Next Time’ is een te opvallend stilistisch verschijnsel om over het hoofd gezien te worden, en mag alleen al om die reden niet door een vertaler worden genegeerd. Bovendien is het historisch gezien een relevant gegeven, omdat het de ophanden zijnde omslag in taalgebruik markeert en, in combinatie met het eveneens door De Geus heruitgegeven *Beale Street*, treffend illustreert.

Ik heb daarom het woord ‘Negro’ vertaald met ‘neger’,⁴ omdat dát toentertijd het gebruikelijke, waardevrije woord was dat door fatsoenlijke mensen in Nederland – witte én zwarte – werd gebezigd. Om dat te illustreren een paar voorbeelden uit onze eigen literatuur.

‘Er is een grote norske neger in mij neergedaald’ schreef Lucebert, en medevijftiger Remco Campert dichtte in *Vogels vliegen toch* over ‘Een neger uit Mozambique’. De Vlaamse Congo-ganger Jef Geeraerts debuteerde in 1962 met de roman *Ik ben maar een neger*, en elke middelbare scholier uit de jaren zestig had Cola Debrots meesterwerkje *Mijn zuster de negerin* op zijn of haar boekenlijst staan (lekker dun!). En nog in 1978 dichtte de toch onverdachte Frank Martinus Arion in zijn bundel *Stemmen uit Afrika*: ‘een neger oud / vertoonde kluchten / aan een tandeloze negerin’.

Hoe het ook zij, in zijn filippica heeft Baldwin het over de Amerikaanse maatschappij uit het begin van de jaren zestig en richt hij zich tegen zijn witte en zwarte *tijdgenoten*.⁵ Het wemelt in de tekst werkelijk van de bewijzen daarvoor. Allerlei destijds meer of minder bekende personen die in het boek figureren leven al decennialang niet meer, het gros van de instellingen en bewegingen waarvan in *The Fire Next Time* sprake is zijn inmiddels verdwenen of ingrijpend van aard veranderd, en ook de Amerikaanse samenleving in zijn geheel zoals die door Baldwin wordt beschreven en geattaqueerd bestaat eenvoudigweg niet meer. Wat dat aangaat is *The Fire Next Time* een historische tekst.

Maar niet alleen inhoudelijk is het essay gedateerd: ook de stijl waarin het geschreven is, met zijn vaak gedragen toon, belegen woordgebruik en zinnen van uitzonderlijke lengte, is allesbehalve van deze tijd. En zoals ik aan de inhoud niets kon veranderen zonder de historische feiten geweld aan te doen, kon ik dat m.i. ook niet aan de stijl. Inhoud en vorm zijn nu eenmaal onlosmakelijk met elkaar verbonden: *The Medium is the Message*, zoals Marshall McLuhan in diezelfde tijd betoogde.

De schrijver in de Nederlandse weergave van zijn verhandeling een stijl opdringen die niet bij hem en de tijd paste leek mij dan ook geen optie. En ook mocht ik hem, vond ik, geen woorden in de mond leggen die hij destijds onmogelijk gebruikt kon hebben. Niemand te onzent zei destijds ‘zwarte’ als hij een persoon met een

donkere huidskleur bedoelde. Dat zou toen juist als denigrerend zijn opgevat. En ‘witte’ zeggen tegen iemand met een lichtere huid was al helemaal niet aan de orde. Dat laatste woord is naar mijn gevoel zelfs nú nog niet echt ingeburgerd.

Toch zijn, tot mijn spijt en zeer tegen mijn zin, op last van de uitgever de woorden ‘neger’ en ‘blanke’ uit mijn tekst verwijderd en vervangen door de thans vigerende politiek correcte termen ‘wit’ en ‘zwart’. De uitgeverij vreest namelijk dat met name jongere lezers van nu bij vluchtige lezing aanstoot zullen nemen aan de termen ‘neger’ en ‘blanke’, simpelweg omdat zij geen besef hebben van de historische context waarin zij (door Baldwin!) gebezigd worden. Dat laatste is alleszins begrijpelijk en kan hun onmogelijk kwalijk worden genomen. Maar mijn voorstel om daarom bij mijn oorspronkelijke vertaling (dus inclusief de twee gevoelig liggende woorden) een uitgebreide toelichting af te drukken, is door de uitgever van de hand gewezen: de beoogde lezers zouden om te beginnen niet de moeite nemen zo’n uitleg te lezen en daar bovendien niet ontvankelijk voor zijn.

Dat door de ingreep van de uitgever aan de stem van Baldwin (en daarmee ook aan diens boodschap) onvoldoende recht wordt gedaan betreurt ik. In mijn vertaling, die als het goed is stilistisch eerder de sfeer van de jaren zestig ademt dan ‘de taal van het Nederland van nu’ (zoals de uitgever het in een preambule⁶ wil doen voorkomen), detoneren de woorden ‘wit’ en ‘zwart’ als absolute anomalieën, als irritante fremdkörper, waarmee bovendien een historisch belangrijk feit onder het tapijt wordt geveegd. In mijn ogen wordt hierdoor afbreuk gedaan aan de rol die Baldwins geschrift zou kunnen spelen in het zuiver voeren van het huidige racismedebat, en ook dát betreurt ik. Het is helaas niet anders.

¹‘Waarom bediende Martin Luther King zich in zijn beroemde toespraak “I Have a Dream” van het woord “Negro” ter typering van Afro-Amerikanen?’

²‘Omdat toentertijd het woord ‘Negro’ de gebruikelijke, volstrekt niet aanstootgevende term was.’

³Maar drie jaar later introduceerde Stokeley Carmichael de kreet “Black Power”. (...) Hij betoogde dat de term ‘Negro’ de zwarte als minderwaardig bestempelde. Het begrip sloeg aan. En waar in de jaren zestig de meeste zwarte Amerikanen de voorkeur gaven aan het woord “Negro”, wilde de meerderheid van hen in 1974 “zwart” genoemd worden.’

⁴En het niet-controversiële woord ‘white’ met het hier corresponderende ‘blanke’.

⁵Dat zijn betoog in geabstraheerde zin vandaag de dag helaas nog altijd beklemmende geldigheid heeft staat daar los van.

⁶Uitgeverij De Geus heeft ervoor gekozen het woord ‘white’ te vertalen als ‘wit’ in plaats van als ‘blank’. Het woord ‘negro’ is waar mogelijk vertaald als ‘zwart’. Het woord ‘nigger’ is onvertaald gelaten. Middels deze keuzes hebben we geprobeerd recht te doen aan de auteur in de taal van het Nederland van nu, met inclusiviteit als uitgangspunt. Vertaler en uitgever verschillen hierover van mening.